

بسم الله الرحمن الرحيم

## عوامل زیست اخلاقی در آینده نهج البلاغه با تأکید بر بیانات رهبری

سمیه دهقان<sup>۱</sup>

### چکیده

نهج البلاغه به عنوان یکی از مهم‌ترین آثار ادبی و فرهنگی، حاوی آموزه‌های عمیق اخلاقی، فلسفی و سیاسی است. در این کتاب، اندیشه‌ها و فرهنگ‌های متنوع اسلامی و ایرانی با هم آمیخته شده: تا به تنوع و غنای این کتاب کمک کند. با توجه به اهمیت اخلاق از یک سو، جایگاه شخصیت و اندیشه امیرالمومنین علی علیه السلام از سوی دیگر، در نوشتار حاضر سعی بر آن است؛ برخی سویه‌ها و ابعاد دیدگاهی آن حضرت، حول محوریت اخلاق، به روش تحلیلی معرفی شود. نتایج تحقیق نشان داد؛ عوامل زیست اخلاقی با تأثیر بر رفتارها و تصمیمات انسان‌ها، نقش‌بسنایی در شکل‌دهی جوامع و فرهنگ‌ها دارند. احترام به اصول و ارزش‌های اخلاقی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، حفظ تعادل محیط زیستی، از جمله نتایج بسیار مهمی است که از تأثیر این عوامل بر جوامع به دست آمده است" و این نتایج با تأکید بر بیانات مقام معظم انقلاب تأیید شده‌اند.

**کلید واژگان:** زیست، اخلاق، نهج البلاغه، رهبر.

---

<sup>۱</sup>. سمیه، دهقان، طلبه سطح دوم حوزه علمیه زینب کبری سلام‌العلیه‌ای ارومیه

## مقدمه

در مطالعه و تحلیل سیره و سلوک امیرالمومنین علی علیه السلام و ارزش‌های اخلاقی در نهج البلاغه، تلاش داریم تا به یک درک عمیق‌تر از نظریه‌ها و اصول اخلاقی که توسط امام علی علیه السلام مطرح شده‌اند، برسیم. نهج البلاغه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اثرات امام علی علیه السلام، شامل مجموعه‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها، و حکمت‌هاست که در آن اصول و ارزش‌های اخلاقی به شکل گسترده‌ای مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند.

عوامل زیست اخلاقی اهمیت بسیاری در زندگی انسان‌ها دارند. این عوامل شامل ارزش‌ها، اصول و اخلاقیاتی است که به شکل مستقیم یا غیرمستقیم بر رفتار و تصمیم‌های انسان تأثیر می‌گذارند. از طریق فراگیری و درک عمیق این عوامل، افراد می‌توانند در مواجهه با مسائل زندگی، روابط اجتماعی، و تصمیم‌گیری‌هایشان، بهترین تصمیم‌ها را اتخاذ کنند و زندگی اخلاقی‌تری داشته باشند. بدین ترتیب، توسعه و ترویج این عوامل می‌تواند به توسعه فرهنگ اخلاقی جامعه و حفظ محیط زیست کمک کند.

مقاله حاضر، با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری، به روش توصیفی با هدف بررسی معیارهای اخلاقی در نهج البلاغه، در تلاش است؛ خواننده را به دنبال یک سفر فکری ببرد؛ تا به درک بهتر و بهره‌وری بیشتر از اصول و ارزش‌های اخلاقی در زندگی روزمره برسد. از این‌رو، تفسیر اصول و ارزش‌های اخلاقی در نهج البلاغه می‌تواند راهنمایی کند تا بهترین نحوه استفاده از این اصول و ارزش‌ها را در زندگی خود پیدا کنیم و به سوی یک زندگی اخلاقی و معنی‌دار حرکت کنیم. در نتیجه مقاله حاضر، به

سوالاتی درباره عوامل زیست اخلاقی در نهج البلاغه پاسخ می‌دهد و خواننده را به سمت یک مسیر تفکر واضح و مفید هدایت می‌کند.

حول اخلاق در نهج البلاغه کتاب، مقاله و پایان نامه‌های زیادی نگاشته شده‌است، از جمله: پایان‌نامه فیروزه صفریان با موضوع «تربیت اخلاقی در نهج‌البلاغه» مورد بررسی قرار گرفت. هدف اصلی تحقیق، بررسی و شرح دیدگاه‌های نهج‌البلاغه درباره روابط انسان با خدا، خود، دیگران و استخراج اصول تربیت اخلاقی مرتبط با این روابط بود. نتایج نشان می‌دهد که نهج‌البلاغه به‌طور معناداری در مورد خصوصیات خدا، انسان و جهان تبییناتی دارد که می‌تواند اصول و راهنمایی‌های تربیت اخلاقی را تبیین و استخراج کند.

کتاب پیمان ابراهیمی با عنوان «اخلاق در زیست‌شناسی»، به معرفی قلمرو اخلاق زیستی، تحلیل مسائل آن، سنجش دیدگاه‌های مختلف، ارائه راهکارهایی برای نگرش به مسائل پیش رو و حل و فصل آنها می‌پردازد.

کتاب عنایت الله شریفی با عنوان «اخلاق در نهج البلاغه»، ابتدا به معنانشناسی علم اخلاق و مبانی آن پرداخته؛ تا اهمیت اخلاق و نقش آن در سازندگی فرد و اجتماع را بیان کند. در فصول بعدی کتاب، نویسنده به بحث اخلاق بندگی، رابطه معرفتی انسان با خدا، رابطه عملی فرد با خدا و اخلاق فردی در نهج‌البلاغه پرداخته و مسایلی مانند خودشناسی و خودسازی در نهج‌البلاغه، اخلاق اجتماعی و آداب معاشرت را بیان نموده‌است تا بتواند در ادامه، به بررسی روش‌های تربیت اخلاقی از منظر امام علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه بپردازد.

حسین هدایتی در کتاب اخلاق از دیدگاه کانت و نهج البلاغه در ۴ فصل کوشیده تا با مقایسهٔ نهج‌البلاغهٔ امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام با آموزه‌ها و اندیشه‌های کانت در خصوص تشخیص و تبیین امر

اخلاقی بپردازد؛ تا نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها را بیابد و مطالعه‌ای میان‌رشته‌ای در این حوزه انجام دهد.

مقاله هادی اربابی و دیگر همکاران با عنوان «تحلیل عوامل روی‌آوری به زیست اخلاقی از منظر نهج‌البلاغه» مورد بررسی قرار گرفت؛ نتایج تحقیق نشان داد؛ شناخت خود به‌عنوان پایه و پیش‌فرض، مهم‌ترین عامل هر فعالیت اخلاقی و انسانی است. فراخوان امام علی علیه السلام، شناخت نفس را به‌عنوان دعوتی به اخلاق چشمگیر می‌داند و تاکید می‌کند، اولویت باید بر شناخت داخلی و شخصی قرار گیرد نه بر ارزیابی و نقد بیرونی. فایده این همبستگی است: تا افراد با هوش و آگاهی در روابط درونی، بین‌فردی، برون‌فردی و معنوی، همواره مواجهه هوشمندانه و هوشیارانه داشته باشند.

مقاله‌ی رضا جعفری با عنوان «تحلیلی بر مبانی نظری اخلاق در نهج‌البلاغه به‌عنوان مؤلفه‌ای مؤثر بر فرهنگ‌ملی»، نشان داد؛ دو نتیجه کلی بر این تحقیق مترتب بوده‌است: نخست، مبانی بنیادین اخلاق نظری نهج‌البلاغه که بر دیگر شاخه‌های اخلاقی سایه افکنده، چهار مبنای اساسی خدا، انسان، دنیا و آخرت است که امام علی علیه السلام با توجه دادن انسان به این مبانی با دو رویکرد ایجابی و سلبی، اخلاقیات عملی را تبیین کرده‌است، نتیجه دوم، آن است که پایبندی مردم به این مبانی، چهره فرهنگ ملی را اسلامی‌تر نموده و اسلامیت فرهنگی را به‌طور چشم‌گیری در جامعه نمایان و از پناه بردن به الگوهای اخلاقی فرهنگ غرب و فرهنگ‌های التقاطی می‌رهاند.

مقاله‌ی محمد علی قریشی با عنوان «تربیت اخلاقی از دیدگاه نهج‌البلاغه»، ابتدا به جایگاه اخلاق در نهج‌البلاغه و اندیشه‌های حضرت علی علیه السلام پرداخته است. سپس روش‌های تربیتی حضرت را بیان کرده؛ تا در انتها، راهکارهای متناسب با مشکلات اخلاقی جامعه همچون چالش‌های اخلاقی دوران

کرونا با محوریت نهج البلاغه ارائه دهد. اما در مقاله فوق، عوامل زیستی اخلاقی در آینه نهج البلاغه با تاکید بر بیانات رهبری مورد تبیین و بررسی قرار گرفت. با توجه به تلاش پژوهش‌گران در منبع‌شناسی موضوع مقاله، کتاب، پایان نامه، اثری با عنوان ذکر شده یافت نشد. از این‌رو نوآوری این مقاله نسبت به آثار یافت شده عبارت است از: تحلیل عوامل زیستی - اخلاقی نهج البلاغه که به‌طور دقیق و مفصل مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

## ۱. مفهوم شناسی

در این قسمت به بررسی یکسری از واژه‌هایی می‌پردازیم که در عنوان به چشم می‌خورد و نیازمند توضیح بیشتر است.

### ۱-۱- اخلاق

اخلاق جمع خُلُق، به‌معنای خوی، طبع، سجیه و عادت است. این معنا شامل هر نوع خصوصیت نفسانی است که موجب پیدایش کارهای نیکو یا بد می‌شود، چه آن خصوصیت به‌صورت پایدار و راسخ باشد و چه به‌صورت ناپایدار و غیرراسخ. چه از روی تامل و اندیشه صادر شود یا بدون تفکر و تامل در این معنا، اخلاق شامل هم فضایل اخلاقی و هم رذایل اخلاقی است. از نظر اصطلاحی “اخلاق، صفات نفسانی، راسخ و پایداری است که موجب می‌شود، افعالی متناسب با آن صفات به‌سهولت و بدون نیاز به‌تامل از آدمی صادر شود. این تعریف هم شامل فضایل اخلاقی و هم رذایل اخلاقی است.<sup>۱</sup>

---

<sup>۱</sup> . علی‌اکبر، قریشی، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۲۹۳.

تن به ذلت دادن، به اندک ساختن و بهتر از دست نیاز به سوی مردم داشتن است».<sup>۱</sup> امام در حکمت ۴۷۵ قناعت را ثروتی بی پایان قلمداد می کند و می فرماید: «قناعت مالی است که پایان نمی پذیرد».<sup>۲</sup>

## ۵-۲- بخشندگی

سخاوت و بخشش از جمله فضایل اخلاقی به شمار می رود، چنانکه در سخن بزرگان دین و اندیشمندان بسیار به آن سفارش شده است. خصلت سخاوت و بخشش علاوه بر آن که در حد ذات خود از خصال و اخلاق کریمه است، موجب بهره مندی مردم بینوا شده و فاصله طبقاتی را تا حدی در جامعه کم تر می کند. امام علی علیه السلام، یکی از وظایف توان گران را بخشش و انفاق در راه خدا، دانش و خودداری آن ها از بخشش را، موجب زوال نعمت و توان گری آنان می داند و می فرماید: خدا را بندگانی است که برای سود رساندن به دیگران نعمت های خاصی به آنان بخشیده تا آن گاه که دست بخشنده دارند، نعمت ها را در دستشان باقی می گذارد و هرگاه از بخشش دریغ کند، نعمت ها را از دستشان گرفته و به دست دیگران خواهد داد.<sup>۳</sup> حکمت ۶۷ می فرماید: «از بخشش اندک شرم مدار که محروم کردن از آن کمتر است».<sup>۴</sup> البته امیر المومنین علی علیه السلام از زیاده روی در بخشش نهی می کند و در حکمت ۳۳ می فرماید: بخشنده باش اما زیاده روی نکن، در زندگی حسابرس باش اما سخت گیر مباش.<sup>۵</sup>

---

<sup>۱</sup> . نهج البلاغه، ۱۳۹۰: ۵۱۹.

<sup>۲</sup> . همان: ۵۳۱.

<sup>۳</sup> . نهج البلاغه، ۱۳۹۰: ۵۲۳.

<sup>۴</sup> . همان: ۴۵۵.

<sup>۵</sup> . همان: ۴۴۹.

بدین ترتیب مقام معظم رهبری نیز حول بخشندگی می‌فرمایند؛ اتفاق آن چیزی است که یک خلاء و نیازی را برآورده می‌کند. پس اتفاقاً کار همه کس نیست.<sup>۱</sup>

## نتیجه‌گیری

عوامل زیستی اخلاقی در آینه نهج‌البلاغه از منظر مقام معظم رهبری، با هدف تبیین این ابعاد به روش تحلیلی مورد مطالعه قرار گرفت. مجموع مباحث حاکی از آن است؛ اخلاق فردی و اجتماعی در نهج‌البلاغه، به‌عنوان دو بعد اساسی در روابط انسانی تاکید شده‌است. اخلاق فردی شامل مواردی نظیر عدالت، تواضع و فروتنی، شکر و سپاسگزاری، رضا و خوشنودی، دوری از حرص و طمع، غرور و تکبر است که هدف آن تقویت اخلاق فردی و ارتقای کیفیت زندگی فردی است. از سوی دیگر اخلاق اجتماعی، به مواردی مانند نیکوکاری، خوبی در برابر بدی، ستایش قناعت، بخشندگی، توبه و ندامت، رضا و خرسندی می‌پردازد: تا در جامعه‌ی اسلامی به‌عنوان اساسی‌ترین اصول برای ارتقای ارتباطات اجتماعی و تحقق عدالت و آرامش اجتماعی مورد تاکید قرار گیرند. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که اخلاق در نهج‌البلاغه به‌عنوان یک راهبرد مهم برای ساخت و تقویت ارتباطات فردی و اجتماعی مطرح است.

---

<sup>۱</sup>. علی، خامنه‌ای، فرمایشات رهبر معظم انقلاب درباره اتفاق، ۰۴ اسفند ۱۳۹۸ - ۱۱:۳۹:۰۱، کد خبر: ۵۹۹۳۴۲.

## فهرست منابع

### \* قرآن کریم

### \* نهج البلاغه

### \* کتب فارسی

۱- الحسینی الخطیب، السید عبدالزهر، مصادر نهج البلاغه وأسانیده، دمشق، مکتبه محمد السعید الطریحی، ۱۹۸۷م.

۲- اسلامی ندوشن، محمدعلی (۱۳۸۱)، چهار سخنگوی وجدان ایرانی، تهران: قطره.

۳- انصاریان، حسین، تواضع و آثار آن، قم، دارالعرفان، ۱۳۸۸.

۴- الصفدی، صلاح الدین، الوافی بالوفیات، تحقیق: احمد الارناؤوط و ترکی مصطفی، بیروت، دار احیاء التراث، ۱۴۲۰.

۵- بی‌نا، مدیریت اخلاق، اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه‌ای اصفهان، ۱۳۹۱.

۶- بی‌نا، بانک مقالات، مقاله علم اخلاق، تعریف، موضوع و هدف، بی‌نا.

۷- خامنه‌ای، علی، بیانات در دیدار روحانیون و مبلغان، ۱۳۷۵/۰۲/۲۶.

۸- \_\_\_\_\_ خبرگزاری دانشجویان ایران؛ اینسا، تولید، کد

خبر: ۱۴۰۲۱۱۱۰۰۷۷۲۴، دوشنبه ۲۴ اردیبهشت ۱۴۰۳ - ۱۸:۵۲.

۹- \_\_\_\_\_ دفاع مقدس، روح نیکوکاری و انفاق باید در مردم

به وجود بیاید/ به هم رحم کنید تا خدای متعال به شما رحم کند، کد خبر: ۴۴۵۸۶۱، ۲۴ اردیبهشت ۱۴۰۳ -

۲۲:۴۴.

۱۰- \_\_\_\_\_ خشوع و تواضع، بیانات در دیدار کارگزاران نظام

به مناسبت عید سعید فطر، ۱۳۸۵/۰۸/۰۲.

۱۱- \_\_\_\_\_ دیدار فرماندهان و مسئولان سپاه پاسداران با

رهبر انقلاب، برخورد با ظالم و دفاع از مظلوم، ۱۳۶۹/۰۶/۲۹.

خامنه‌ای، علی، زهد، ۱۳۷۸/۱۰/۲۷.

۱۲- سخنرانی تلویزیونی به مناسبت سی و دومین

سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه الله)، ۱۴/۰۳/۱۴۰۰.

۱۳- عدالت: بیانات و سخنرانی‌ها، تهران، دفتر

انتشارات اسلامی، ۱۳۹۹.

۱۴- رفیعی محمدی، ناصر، بیماری‌های اخلاقی و شفا بخشی قرآنی؛ بررسی ۴۴ بیماری اخلاقی، قم، مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر آثار مصطفی صل الله علیه و آله و سلم، ۱۴۰۱.

۱۵- سبحانی، منشور جاوید، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۸.

۱۶- طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، ج ۵، ص ۱۵۶، کتابفروشی مرتضوی، تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۵ ش.

۱۷- قرائتی، سبک زندگی اسلامی بر اساس سوره ی نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌های از قرآن، ۱۳۹۲.

۱۸- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۲۹۳، دار الکتب الاسلامیه، تهران، چاپ ششم، ۱۳۷۱ ش.

۱۹- منتظری، حسین علی، درس‌هایی از نهج البلاغه، تهران، سرایی، ۱۳۹۵.

۲۰- منصوری لاریجانی، اسماعیل، در ملکوت حج، تهران، نشر مشعر، ۱۳۸۸.

۲۱- نهج البلاغه (۱۳۹۰). ترجمه دشتی، محمد، قم: مهر امیرالمؤمنین علی علیه السلام.

## مقاله‌ها و سایت‌ها

۲۲- بی‌نا، خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، مردم ستون‌های استوار دین هستند، ۳ دی ۱۳۹۰ - ۰۷:۵۱.

۲۳- بهشتی، احمد؛ صدریه، پیام، «اخلاق سیاسی در نامه‌های نهج البلاغه»، فصلنامه پژوهش‌های نهج البلاغه، شماره

۳۰-۳۲، پاییز ۱۳۸۹ ش.

۲۴- ابن‌ابی‌الحدید، بندی از شرح نهج البلاغه، کتابخانه و موزه ملی ملک، تاریخ بازدید: ۲۱ فروردین ۱۴۰۰ ش.

۲۵- خویی، میرزا حبیب‌الله، منهاج البراءة فی شرح نهج البلاغه، تهران، مکتبه الاسلامیه، ۱۳۵۸ ش.

۲۶- دهخدا، واژه‌یاب، لغت نامه دهخدا، بی‌تا.

۲۷- دشتی، محمد، موسسه تحقیقات و نشر آثار اهل بیت علیهم السلام، خطبه: ۱۹۲، ۲۳ فروردین ۱۳۹۶.

- ۲۸- دین پرور، «نهج البلاغه، منشور جاودان»، فصلنامه پژوهش‌های نهج‌البلاغه، شماره ۲ و ۳، زمستان ۱۳۸۰ ش.
- ۲۹- رضایی اصفهانی، محمدعلی، مجموع مقالات کنگره ی بازخوانی ابعاد شخصیتی امیرالمومنین علی، ج ۱۴، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ۱۳۹۸.
- ۳۰- رفیعی، بهروز، «اصالت علوی نهج‌البلاغه»، فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۲۶، بهار ۱۳۸۰ ش.
- ۳۱- سبحانی تبریزی، جعفر، «گذری بر نهج‌البلاغه»، فصلنامه قیسات، شماره ۱۹، بهار ۱۳۸۰ ش.
- ۳۲- سجادی، سیداحمد، «معرفی CD نهج البلاغه حوزه علمیه اصفهان»، نشریه پژوهش و حوزه، شماره ۳، پاییز ۱۳۷۹ ش.
- ۳۳- شمیم یاس، «بنیاد نهج‌البلاغه»، مجله شمیم یاس، شماره ۷، مهر ۱۳۸۲ ش.
- ۳۴- نهج البلاغه، (خطبه ۱۹۲)، صالح، صبحی، موسسه تحقیقات و نشر آثار اهل بیت عظیم‌السلام، ۱۳ اردیبهشت ۱۳۹۵..
- ۳۵- حسن بیگی، م. (۱۳۸۰). خوشه‌چینی شاعران از کلام امیرمؤمنان: کلیات سعدی، نهج‌البلاغه فارسی‌زبان، نشریه علوم قرآن و حدیث، گلستان قرآن، ش ۸۲.
- ۳۶- راستگو، سیدمحمد (۱۳۷۶). تأثیر قرآن و حدیث در شعر فارسی، تهران: سمت.
- ۳۷- طهماسبی، فریدون (۱۳۹۱). مضامین اخلاقی در بوستان و مقایسه آن با نهج البلاغه، پژوهش نامه ادبیات تعلیمی، س ۴، ش ۱۶.
- ۳۸- علی، محمدی آشنایی، پروتال علوم انسانی، جامعه سازی دینی در سیره ی نبوی، اندیشه تقریب، ۱۳۸۲
- ۳۹- فیض کاشانی، محسن (۱۳۶۹). اخلاق حسنه، ترجمه محمدباقر ساعدی، تهران: پیام آزادی.
- ۴۰- گودرزی نژاد، آسیه (۱۳۹۰). «تأثیر صفات الهی در نهج‌البلاغه و بوستان سعدی، مجله مطالعات ادبیات تطبیقی، س ۴، ش ۱۵.
- ۴۱- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶). زندگی در پرتو اخلاق، قم: سرور